

A *későromantikus magyar líra* nem kényeztetni olvasóját túlságosan sok szakirodalmi hivatkozással, s érvelése, utalásai ilyenformán elméleti és médiatudományi kérdésekben már eleve jól tájékozott olvasót várnak el. Eisemann György könyve igen nehéz olvasmány, mindazonáltal megéri a fáradságot elolvasása. Az emlékezés médiumaként elgondolt nyelv (melynek jellé vált alanya – Hölderlin *Mnemosyne*-ódájának híres sorait idézve – csaknem elfelejtette a beszédet az idegenben) olyan archívumokat hoz létre, melyek nem egyszerűen a kijelentések egy-másra halmozásaként értelmezhetőek, hanem a kulturális emlékezet anyagi hordozói által is meghatározottak. (*Ráció*)

VADERNA GÁBOR

Kritikusi topográfia (mítoszkritikai) útjelzőkkel

KÁNYÁDI ANDRÁS: A KÉPZELET TOPOGRÁFIÁJA

Az irodalomtudomány posztmodern paradigmaváltása és kultúratudományos fordulata által megrajzolt, XX. század végi, XXI. század eleji magyarországi értelmezői és kritikusi irodalom térképén Kányádi András mítoszkritikai esszégyűjteménye kevésbé ismert, ám izgalmas tájakra – a szerző másik fontos (erősen szubjektivizált befogadói-értelmezői attitűdöt feltételező), Frye-ra utaló metaforájával élve –, egy kevésbé ismert múzeum látogatására invitálja olvasóját. Ezért is lepi meg első pillantásra a paratextuális műfaji megjelölés a hermeneutikán és dekonstrukción, az irodalom kulturális, társadalmi, nemi és egyéb beágyazottságait kutató irányzatokon „edződött” olvasót.

A mítoszkritika (jelen esetben természetesen mint irodalomértelmezési irányzat, és nem mint a szent és profán szövegek mítoszainak igazságtartamát vizsgáló és főképpen megkérdőjelező közelítés) elmélete és szövegelemzése – több ponton is kapcsolódva a XIX. század második felében megszülető „világirodalom-tudomány”, a komparatistika kutatásaihoz – elsősorban angolszász és francia nyelvterületen vált meghatározó diszciplínává. A XIX-XX. század különböző mítoszértelmezéseihez, -elméleteihez (F. Schlegel, F. Schelling, M. Müller, J. Frazer, S. Freud, B. Malinowski, C. G. Jung, Kerényi Károly, E. Cassirer, G. Dumezil, G. S. Kirk, M. Eliade, C. Lévi-Strauss, J. Meletyinszkij, N. Frye, R. Barthes és mások nézeteihez) kapcsolódó és részben ezek nyomán kibontakozó és alakuló mítoszkritikai irodalomelmélet iskoláinak a diszciplináris szempontok mellett olykor megvolt a maguk sajátos „küldetése” is, amennyiben például az amerikai iskola az amerikai gondolkodás mítoszokban és szimbólumokban megragadható nemzeti narratíváját rajzolta meg (ld. Bollobás Enikő, *Posztmodern paradigmaváltás az amerikanisztikában, Magyar Tudomány*, 2011/3. 308–316.), vagy például az orosz iskola (A. Loszev, J. M. Meletyinszkij, Sz. A. Tokarjev) a marxista vallástudomány számára is biztosított érveket.

A (nyugat-)európai kultúrkör örökösének leginkább tekinthető, Lévi-Strauss strukturalista felfogását Eliade kutatásaival kiegészítő francia mítoszkritika képviselői, mindenekelőtt Pierre Brunel és Yves Chevrel nézetein iskolázódott (8.), egyetemi tanulmányait egykor Kolozsvárott végző, jelenleg a párizsi INALCO-n (Institut National des Langues et Civilisations Orientales = Keleti Nyelvek és Civilizációk Egyeteme) oktató Kányádi András a magyar olvasók számára ismeretlen francia, német és angol nyelvű alpművek (G. Durand, G. Bachelard, R. Trousson; A. Jolles, E. R. Curtius, E. Frenzel; M. Bodkin, J. Campbell és mások munkái) ismeretében joggal fájlalhatja eme irányzat, szemlélet és módszer szinte teljes mértékű magyarországi hiányát. Ahogy fogalmaz: az itthoni kritika „mêltatlanul kevés figyelmet szentelt a mítoszkritikának, ennek a Nyugat-Európában és a tengerentúlon is gazdag hagyománnyal rendelkező, szép eredményeket felmutató diszciplínának” (5.). Számba véve a szegényes hazai szakirodalmat, egy-két alapkönyv és tanulmány fordítása (mindenekelőtt az angolszász iskola legkiválóbb képviselőjének, Northrop Frye-nak a munkái) mellett alig fél tucat magyar szakemberre (köztük két debreceni kutatóra, Goretity Józsefre és Lőrinszky Ildikóra) és egyetlen tanulmánykötetre (Goretity József szerk., *Motívumkutatás és mítoszkritika*, Debrecen, 1998.) tud csupán utalni. (Ez utóbbi koncepciója, fogalomhasználata, meghatározásai által felvetett problémák is a járatlan út nehézségeivel függnek össze.)

Kányádi András kutatásai bevallottan ennek a hiányérzetnek a nyomán indultak el az 1990-es évek közepén, és jutottak el *A képzelet topográfiaja* esszégyűjteményéig. A három-három írást tartalmazó négy nagy tematikus egységet bevezető rövid előszó (mely a könyv borítólapján informatívabb módon *A mítoszkritika mint módszer* címmel jelenik meg) a mítoszkritika legfontosabb elméleti, módszertani, terminológiai problémáinak felvillantására vállalkozik, maguknak az esszéknek az olvasásához is iránytűket adva. Kányádi az alapvető nehézséget nem a mítoszkritika rövid definiálásában látja („a mítoszok tanulmányozása az irodalomban”, 6.), hanem az ezt megalapozó mítosz-definíciók sokféleségében. (Hozzátehetjük, hogy a különböző nyelvek megnevezéseinek – *archetypal criticism*, *myth criticism*, *mythocritique*, *Stoffgeschichte*, *Motivgeschichte*, *critique thématique*, stb. – mítoszkritikaként való visszaadása a magyarban az angol *criticism* szó összetett jelentését nem képes érzékeltetni, és a szóösszetétel második tagja az értelmezőben sokkal inkább asszociálja a *bírálat*, mint a *szemlélet*, *megközelítés* jelentést.)

A szerző – anélkül, hogy a „terminológiai dzsungelben” rendet kívánna vágni (8.) – mítoszon elsősorban „kiforrott, ám mégis folyton újraírható és gazdagítható, nevesített történetek”-et ért (8.), amely definícióval a görög *mythos* szó eredeti *messe*, *elbeszélés*, *történet* jelentéséhez közelíti meghatározását. A terminológiai zűrzavart nem csupán a különböző tudományágak (etnológia, pszichoanalízis, nyelvészet, vallástudomány, irodalomtudomány, stb.) sokféleképpen értelmezett mítoszfogalmi idézik elő (melyek közös vonása azonban, hogy a mítosz mindegyik esetben történetet mond el), hanem a mítoszkritikai olvasatban fontos szerepet játszó alkotóegységek (mitémák, sémák, archetípusok, szimbólumok), témák, motívumok, aspektusok, attribútumok, toposzok széttartó fogalmai is. [Maga Kányádi Prométheusz történetén (mítoszában) mutatja be a kötetben érvényesülő saját szó- és fogalomhasználatát (9–10.), melynek világhossá tétele nem csupán az esszék értel-

mezéséhez, hanem az általános eligazodáshoz is fogódzót nyújt az olykor szubjektív és változó terminológia, az interdiszciplináris módszerek (7.) sokféleségében.]

Túl a fenti egyszerű meghatározáson a szerző mítosz-fogalma és -interpretációja értelemszerűen az irodalomtudomány megközelítéseire áll a legközelebb: a mítoszokban olyan irodalmi formát, poétikai megvalósulást, az európai kultúrát meghatározó forrásanyagot lát, amely a világlátásként és gondolkodásmódként is értelmezhető mítoszok alapkérdéseit a művészetek, mindenekelőtt az irodalom, a költészet horizontján szólaltatja meg. (Ennek következtében Kányádi felfogása például Loszevéhez is hasonló, amennyiben a mítoszban nem primitív tudományt vagy naív művészetet, hanem a valóság értelmezésének módját látja.) Az irodalom történetében folyamatosan jelenlévő és variálódó mítoszok vizsgálata a szerző szemléletét a napjainkban gyakran leszólt, de használhatóbb meghatározással nehezen felváltható goethei világirodalom-felfogáshoz is közelíti: a (világ)irodalom olyan egyetlen egész, amelybe és amelyből bármikor be és ki lehet kerülni; és ahogy arra már Kányádi esszéi mutatnak rá: ennek a folytonosan mozgásban lévő kontinuitásnak az egyik legfontosabb vonulatát a maguk is folytonosan változó mítoszok alkotják.

Kányádi a kötet négy részének tizenkét esszéjében különböző korokból származó és a (világ)irodalom történetében többször is átírt irodalmi mítoszokat tárgyal: a hellenizmus idején született szerelmi mítoszokat (Daphnis és Chloe, Hero és Leander, Philemon és Baucis története), az ókori és középkori szörnyetegek történeteit (Minótauros, Kékszakáll, Drakula), a pusztító nőiség változatait (Lilit, Salome, Lorelei) és a történelmi alakok mítosszá válásának, a legendagyártásnak a mechanizmusait (Casanova). Nemcsak (és nem elsősorban) e mítoszok, motívumok (fejlődés)története érdekli, hanem az új kultúrába, új kontextusba kerülésük által bekövetkezett jelentésváltozásuk. Ebben a megközelítésben az irodalmi mű mint a mítoszok egyfajta megjelenítése, interpretációja, a mítoszkritikai módszer pedig „mint hiteles értelmezési kulcs” (23.) jelenik meg, mutatva a módszer érintkezési pontjait a hermeneutikával és a recepcióesztétikával is. (A „hiteles” jelző nem látszik túl szerencsésnek, mert azt sugallja, mintha az irodalmi műveknek – még ha csak a mítoszkritikai értelmezésen belül is – volna egy eleve adott autentikus olvasata, melyhez a megfelelő kulcs megtalálása az olvasó feladata.)

A mítoszok történeté és a történetek mítosszá válásának metamorfózisaiiban, keveredéseiben Kányádi – „mítoszkritikai útjelzők”-kel (24.) – a kimeríthetetlen költői képzelet topográfiáját vizsgálja (12.), a kultúrák fölött átvélő, „időtlen” állandóságokat, melyeket az ókortól napjainkig a világirodalom különböző korszakaiban és kultúráiban lel föl. Ugyanakkor a világirodalom imponálóan széleskörű ismeretével rendelkező és a különböző mítosz- és legendahagyományokban otthonosan mozgó szerző mind a poétikai-esztétikai megformálás tekintetében igényes, mind a populáris és a „szélsőséges és művészileg felejthető” (269.) alkotások vizsgálatában alapvetően mégis a történeti-kronológiai elvet érvényesíti, amit a komparatistikai szellemű mítoszkritika talán nem is kívánna meg mindig, de ami Kányádi számára lehetőséget teremt a mítoszok folyamatos újraírása legfontosabb paradigmaváltásainak a megragadására, a mítoszok alakváltozataiban megmutatkozó – olykor szinte észrevétlen – humanizálódási folyamatnak az érzékeltetésére és értelmezésére.

De mi is az, ami a mítoszokban örökérvényű? Az emberi létezés alapkérdéseire a filozófia fogalmiságát megelőző mitologikus-szimbolikus-képi gondolkodással választ kereső történetekre mindenekelőtt az *arché* és a *genesis* kutatása jellemző, legyen szó akár a világ vagy az ember, az idő vagy a történelem, a bűn vagy a halál kezdetéről és eredetéről, vagy csak egyszerűen a kulturális szokások aitiológiájáról. Kányádit azonban nem ezek a történetek érdeklik elsősorban, hanem sokkal inkább az ember világban elfoglalt helyzete és az emberi gondolkodás bináris oppozícióiban (is) megmutatkozó (a posztmodern gondolkodás által gyakran dekonstruált) viszonyai: ember és természet, ember és állat, természet és kultúra, férfi és nő, jószág és gonosz, szépség és rútság, világosság és sötétség, rend és káosz végletes oppozíciói (vö. 100.), és ezekhez kapcsolódóan az emberi létezés egyetemes narratívái és mítikus szerepkörei. Nem pusztán a jungi vagy frye-i értelemben vett archetípusok, hanem azok a változások és módosulások, melyeknek az archetípusok csupán kiindulópontjai.

Az ember mítoszokban jelenlévő „antropológiai kényszerei” közül a *Három görög szerelmespár* (15–81.) című fejezet esszéi a szerelmet szólatatják meg, az idealizált, naiv érzés harmonikus idilljétől (Daphnis és Chloe) a síron túl is tartó házastársi hűség mítoszáig (Philemon és Baucis) át a halálban beteljesedő szerelem tragédiájáig (Hero és Leander). A szerelem születéstől beteljesedésig tartó természetes folyamata a Kányádi által vizsgált szövegekben sem hermetikusan jelenik meg, hanem olykor az ember és természet idealizált, tökéletes harmóniájához (Longosz: *Daphnis és Chloe*), olykor a teremtés és a rombolás dialektikájához (Goethe: *Faust*), olykor a mítosszá táuló történelem viharaihoz (Mészöly Miklós: *Film*), vagy éppen a zene (a dzsessz) hatalmához kapcsolódva (Vian: *Tajtékos napok*). A (mindenekelőtt a halálban beteljesülő) tökéletes szerelem gondolata mögötti, ontológiailag magasabb rendű eszmét Kányádi – Eliade Androgün-mítoszáról írott tanulmányát segítségül hívva – az Egység, a tökéletes Ember keresésében látja.

Az emberi létezés alapvető férfi-nő oppozíciója van jelen a *Három kastélylakó szörny* (83–155.) és a *Három femme fatale* (159–231.) fejezeteinek a pusztító szexualitást középpontba állító történeteiben is. A titokzatos helyeken tanyázó, zoomorf jellegű, magányos Minótauros, Kékszakáll és Drakula nemcsak a szexualitás társadalmilag-kulturálisan elfogadott normáira, hanem a hatalomra, a jogra, a válásra, de még magára a nyelvre is veszélyt jelentenek. A történetek alakulásának „stációi” a monstroomok esetében is túlmutatnak önmagukon: mutathatják a keresztény értelmezői paradigmákat (Dante: *Pokol*, *Szent Gildas legendája*), vagy lehetnek egy humanizálódási folyamat állomásai, melyek során a szörnytipusok emberi jellemekké válnak: a nyelv különböző fokú használóivá, a mindenkor szenvedő emberré (Hawthorne), a szenvedő maszkulinitás kifejezőivé (Perrault), foglyokká (Borges: *Aszterion háza*), vagy éppen kétségek között hánkyódó, elbizonytalanodott alkotókká (Kafka: *Az odű*). A Minótauroszig visszavezethető monstroomok történeteinek mitémái (mint például a bűnös fogantatás, a labirintusba való bezárás, az áldozatok elpusztítása, vagy haláluk mint a rend győzelme) a társadalomból, kultúrából, nyelvből kirekesztett magányos egzisztenciák sorsát variálják, melyben Kányádi végső soron a szenvedő Krisztus vagy az elátkozott Bolygó hollandi mítoszt ismeri fel (86.). (Csak sajnálni tudjuk, hogy a Kékszakáll mítoszának tárgyalá-

sakor Balázs Béla librettójáról, Bartók operájáról és ennek Silló Sándor által rendezett izgalmas filmváltozatáról nem olvashatunk elemzést.)

A knösszoszi Minótauros alakváltozatainak áttekintése Kányádi András kötetének artistikusan megkomponált része: alkotói bravúrnak sem utolsó, hogy a legtöbb esetben az esszék egyenlő hosszúságú, egy-egy oldalas írások, melyek tizenégyes számában a figyelmes olvasó Krisztus stációinak számát vélheti felismerni, amely szám a hetedikként tárgyalt, mottóként is idézett Borges-novellában Aszterion házának attribútumaként magát a végtelenséget jelöli. Ilyen módon – meglátásom szerint – az esszék száma az alkotói képzelet, az irodalmi variációk végtelenségének metaforájává is válhat.

A pusztításhoz, pusztuláshoz kapcsolt három *femme fatale* (Lilit, Salome, Lorelei) esetében a szépség és a nyíltan vállalt szexualitás válik végzetes vonzerővé: Lilit, „a pusztító démon” (167.) a teremtés és a bűnbeesés, Lolita, „a pokoli nimfácska” (173.) pedig a száműzetés mítémáihoz kapcsolódva képviseli a pusztító feminitást, a nőben és a szexualitásban manifesztálódó bűnt. (Kányádi megjegyzése szerint: annak ellenére, hogy a Nabokov-regény irodalmi allúzióinak több kötetnyi szakirodalma van, Lolita alakjának a különféle Lilit-motívumokkal való kapcsolatát nem igazán vizsgálták, ezért is tesz rá kísérletet a mítoszkritika módszerével. Vö. 175.). Salome biblikus és parabiblikus történetében pedig elsősorban két dolog érdekli a szerzőt: hogyan lesz a névtelen gyereklányból tudatos *femme fatale*, és miért válik a XIX. század végi művészetek és irodalom legkedveltebb nőalakjává (186.), aki „titokzatos, megközelíthetetlen, kegyetlen és vágykeltő, magához láncolja és elpusztítja a férfiakat” (192.). Az irodalom jól ismert lányainak, asszonyainak vonásait magába olvasztó Salome egyben a modernség dekadens életformájának testet öltése is, akit szépsége és vonzó volta gyakran tesz egy átesztétizált élet rajongásának tárgyává (Hymans: *A külön*). A német romantikában megszülető és a már születése pillanataiban mitikus távlatlalt ellátott (Brentano, Heine) Lorelei-történetek szemanatikája a kedvesét sirató elhagyott lánytól a szőke haját fésülgető rajnai sellőn át szintén a (férfi) szubjektum integritását veszélyeztető nő felé mutat (219.), hatókörébe vonva a germán identitás alakulásában fontos szerepet játszó Rajna-mitológiát is.

Az időben nem túl távoli, történetileg is jól megragadható személy legendás-mitikus figurává válásának mechanizmusait megérteni szándékozó *Három Casanova-legenda* esszéi (235–294.) a gyűjtemény kétségkívül legizgalmasabb oldalai. Kányádi a legenda terminust ebben az esetben Van Gennep antropológiai kategóriájához közelálló értelemben használja, figyelembe véve a századforduló szóhasználatában előforduló jelentését is: „legendának tekinthető az olyan konkrét helyhez kötött történet, mely egy mitikus dimenziókat öltött történelmi személyiség regionális, járulékos mítémája” (237.), ami Casanova esetében a fiktív bécsi, prágai és budai kalandokat jelenti, melyek a történetiség helyett a képzelet adott városokhoz kapcsolódó termékei.

Casanova mítosza a XIX-XX. század fordulóján, német nyelvterületen keletkezett, az *Emlékiratok* fordításának és Hofmannsthalnak köszönhetően. Bár „az égi és földi szerelmek királyának” (240.) képzelet szülte bécsi, prágai és budai kalandjai különböző szándékok mentén formálódtak (a bécsi egyszerűen csak a császár-

városhoz kívánja kapcsolni a csábító alakját; a prágai a Mozarttal való találkozást kreálja meg, hogy Casanova alakját a Don Giovanniéhoz kapcsolhassa; a budai pedig a legendaformáló elemeket ugyancsak tartalmazó életrajz magyarországi vonatkozású fonalát gombolyítja tovább), a legendaképződés és -formálódás antropológiai kényszerei minden esetben ugyanazok: az emberi vágyak, igények, hiedelmek által irányított (kulturális, lélektani, poétikai) mechanizmusok mindig valamilyen hiány nyomán lépnek működésbe, és kíváncsiságot kielégítő, narratívákat teremtő, rítustermő és kultuszképző mechanizmusuk és hatásuk a bibliai apokrifektől napjaink legendáiig hasonló. Kányádit Casanova – a fikció számára ma is termékeny – mítoszában is a történetek legendaformáló ereje érdekli (278.), a történelmi tények és a fikció összekapcsolása, a történelemből a legendába való átcsúszás (251.), mindez pedig azért, hogy – a kötet többi esszéjéhez hasonlóan – megtalálja azt a „metszéspontot”, ahol az örökkévalóság és az idő egybeesik (74.), miközben a mítoszok örökvényűsége mellett magának a mítoszképződésnek az örökvényűsége is nyilvánvalóvá válik.

A mítoszkritikai vizsgálódások közben az irodalomtörténész figyelmét nem kerül el a mítoszok, legendák metamorfózisainak műfaji-poétikai vonatkozásai, a szövegek közötti átjárhatóság, a szövegközöttség játéka sem, melyek olykor egy-egy mítoszt a dekonstruálásig, a mítosziparódiáig is elvisznek (pl. Frisch). A klasszikus poétika imitáció központú esztétikájától a posztmodern töredék-esztétikáig, a magas irodalomtól a populáris kultúráig haladó variációk sorában azonban a szerzőt mindig az emberi létezés koroktól független, változatlan antropológiai kényszerei és az egymásra utalt emberi létezés végtelen sokfélesége érdekli, legyen szó akár antiklerikális travesztíáról (Swift), akár a kulturális identitás topográfiájáról (Milorad Pavić) vagy az emigráció-szabadság-művészet egymással összefüggő témáiról (Casanova prágai legendája). Ilyen módon a Kányádi által elemzett művek az esszégyűjteményt még a teljesség igénye nélkül is egy olyan – a kötetet Kolozsvárott bemutató Horváth Andor szavaival élve – borgei könyvtárrá teszik, amely maga a világ. (*Komp-Press*)

Jelen írás a Debreceni Egyetem TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú pályázata keretében készült.

D. TÓTH JUDIT

Vízió napjaink világáról

PETŐCZ ANDRÁS: MÁSNAP

Petőcz András sokműfajú életművének újabb regénye ez a könyv, az *Idegenek* sikerének folytatása. Egy lány tragikus sorsába nyerünk újabb bepillantást, s az is sajátja a regénynek, hogy Anna történetét egyes szám első személyben olvassuk, írónk tehát – mint elődei közül többen – belehelyezkedik hősnője világába.

Prózája szikár, a feszültség és a feloldási szándék együtt van benne jelen. A történet időben és térben pontosan nem meghatározott, ám biztos, hogy közelmúl-